Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)
2026, Cilt 12, Özel Sayı, Sayfa 585-600

Aile Ekonomisinin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye'de Aile Planlaması

Ali BİRVURAL
İskenderun Teknik Üniversitesi
ali.birvural@iste.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-8373-7486

Araştırma Makalesi		DOI: 10.31592/aeusbed.1786815
Geliş Tarihi: 18.09.2025	Revize Tarihi: 27.01.2026	Kabul Tarihi: 24.02.2026

Atıf Bilgisi
Birvural, A. (2026). Aile ekonomisinin tarihsel gelişimi ve Türkiye'de aile planlaması. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12*(Özel Sayı), 585-600.

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye'de aile ekonomisinin kalkınma süreci içindeki yerini ve aile planlaması politikalarının ekonomik ve toplumsal etkilerini tarihsel bir çerçevede ele almaktadır. Araştırma nitel bir yaklaşıma dayanmaktadır ve ulusal ile uluslararası veriler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. İlk olarak aile ekonomisinin üretim, tüketim, tasarruf ve insan sermayesi oluşumundaki rolü incelenmiş, ardından aile planlaması uygulamalarının sağlık göstergeleri, kadınların iş gücüne katılımı ve eğitim yatırımlarıyla ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışma bulguları, modern doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte toplam doğurganlık hızında görülen düşüşün sağlık hizmetlerine erişim, kadın eğitimi ve iş gücü piyasasındaki değişimlerle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Çocuk sayısındaki azalma, hanelerin her bir çocuk için ayırdığı eğitim ve sağlık harcamalarını artırma eğilimiyle bağlantılıdır. Bu durum, uzun vadede insan sermayesinin niteliğini etkileyen unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte söz konusu dönüşüm, yalnızca demografik bir değişim olarak değil; ekonomik koşullar, kamu politikaları ve toplumsal yapıdaki farklılıklarla birlikte ele alınmıştır. Sonuç olarak aile planlaması, sağlık hizmeti olmanın ötesinde, ekonomik kalkınma ve toplumsal değişimle iç içe geçmiş bir politika alanı olarak değerlendirilmektedir.
Anahtar Kelimeler: Aile ekonomisi, ekonomik kalkınma, tarihsel gelişim, hane halkı refahı.

The Role of Family Economy and Family Planning in Türkiye's Development Process

ABSTRACT

This study examines the place of the family economy in the development process in Turkey and the economic and social effects of family planning policies within a historical framework. The research is based on a qualitative approach and national and international data have been evaluated comparatively. Firstly, the role of the family economy in production, consumption, savings and human capital formation was examined, and then the relationship of family planning practices with health indicators, women's participation in the labor force and educational investments was analyzed. The study findings show that the decline in the total fertility rate with the spread of modern birth control methods should be evaluated together with changes in access to health services, women's education and the labor market. The decrease in the number of children is linked to the tendency of households to increase the education and health expenditures allocated for each child. This situation stands out as one of the factors affecting the quality of human capital in the long term. However, the transformation in question is not only as a demographic change; economic conditions have been considered together with differences in public policies and social structure. As a result, family planning, beyond being a health service, is considered as a policy area intertwined with economic development and social change.
Keywords: Family economy, economic development, historical evolution, household welfare.

Giriş

Aile, tarih boyunca yalnızca biyolojik ve sosyal bir kurum değil, ekonomik sistemlerin işleyişinde temel bir birim olarak varlık göstermiştir. Üretim, tüketim ve yeniden üretim süreçlerinin örgütlenmesinde üstlendiği roller, içinde bulunduğu toplumsal ve iktisadi yapıya göre değişmiştir. Bu bağlamda aile ekonomisi, hanehalkının üretim, tüketim, tasarruf ve yatırım kararlarını kapsayan; iş gücü arzı ve tüketim kalıpları üzerinden makroekonomik dengeleri etkileyen bir alan olarak tanımlanmaktadır (Becker, 1991). Ancak aileyi yalnızca rasyonel tercih yapan ekonomik birim olarak görmek, kültürel normların, toplumsal cinsiyet rollerinin ve siyasal dönüşümlerin belirleyici olduğu toplumlarda yeterli değildir.

Ekonomik sistemlerin dönüşümü aile ekonomisinin yapısını da değiştirmiştir. Tarım toplumlarında haneler büyük ölçüde kendi kendine yeterlilik temelinde faaliyet gösterirken

(Hartmann, 2004), sanayi devrimiyle birlikte ücretli emeğe dayalı gelir yapısı öne çıkmıştır. Bu süreç, aile içi rollerin ve kamusal–özel alan ayrımının yeniden tanımlanmasına yol açmıştır (Tilly and Scott, 1987). Refah devleti uygulamaları sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik politikaları aracılığıyla aile ekonomisini doğrudan etkilemiş (OECD [Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü], 2019); günümüzde ise dijitalleşme ve hizmet ekonomisinin gelişimi ailelerin ekonomik kararlarını yeni koşullara uyarlamıştır. Klasik iktisat literatüründe aile ekonomisi çoğunlukla "rasyonel aile" modeli üzerinden açıklanmıştır (Modigliani, 1986; Schultz, 1961). Buna göre doğurganlık, eğitim ve tasarruf kararları maliyet–fayda hesapları çerçevesinde şekillenir. Bununla birlikte Türkiye gibi geç sanayileşmiş ülkelerde nüfus ve aile planlaması politikaları yalnızca ekonomik rasyonaliteyle açıklanamaz. Bu politikalar, kalkınma stratejileri ve modernleşme süreciyle birlikte yürütülmüş; kadınların eğitime ve kamusal alana katılımı ile demografik yapının dönüşümü siyasal hedeflerle ve kadınların sosyal hayata katılım hedefleriyle iç içe ilerlemiştir.

Türkiye'de aile ekonomisi, kentleşme, iç göç ve değişen nüfus politikaları çerçevesinde yeniden şekillenmiştir. 1960'lardan itibaren uygulanan aile planlaması politikaları doğurganlık göstergelerini etkilerken, kadınların eğitim ve iş gücüne katılım oranlarında da değişimlere zemin hazırlamıştır (Koç, Eryurt, Adalı ve Seçkiner, 2010). Ancak bu dönüşüm homojen değildir; farklı dönemlerde değişen politika yaklaşımları ve toplumsal tepkiler süreci çok boyutlu hale getirmiştir. Bu çalışma, Türkiye'nin kalkınma sürecinde aile ekonomisinin rolünü incelemekte ve aile planlaması politikalarının ekonomik sonuçlarını tarihsel bir çerçevede değerlendirmektedir. Temel problem, aile planlamasının insan sermayesi, iş gücü piyasası ve uzun vadeli büyüme üzerindeki etkilerini hangi koşullar altında ortaya koyduğunu analiz etmektir. Çalışma, demografik dönüşüm ile eğitim, sağlık ve iş gücü dinamikleri arasındaki ilişkiyi bütüncül biçimde ele alarak literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu makalede, aile ekonomisinin tarihsel dönüşümü ile aile planlaması politikaları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde yürütülmüştür. Araştırma, tarihsel ve karşılaştırmalı analiz yöntemine dayanmaktadır. Çalışmada birincil saha verisi toplanmamış; analiz, ikincil veri kaynaklarına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Veri seti, aile ekonomisi, demografik dönüşüm ve aile planlaması politikalarının ekonomik etkilerini ele alan hakemli akademik yayınlar ile ulusal ve uluslararası kurumsal raporlardan oluşmaktadır. Bu kapsamda yaklaşık otuz makale, on beş kitap ve yirmiden fazla kurumsal rapor incelenmiştir. İstatistiksel göstergeler büyük ölçüde 1950 sonrası dönemi kapsamakta olup nüfus, toplam doğurganlık hızı, anne ve çocuk sağlığı, kadınların iş gücüne katılım oranı, eğitim göstergeleri ve hanehalkı harcama eğilimleri gibi değişkenleri içermektedir. Daha erken dönemlere ilişkin değerlendirmelerde tarihsel literatürden yararlanılmıştır.

Güncel çalışmalar ise aile planlamasının yalnızca nüfus artış hızını değil, kadınların iş gücüne katılımını, hane içi kaynak dağılımını ve toplumsal refahı da etkilediğini ortaya koymaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde doğurganlıktaki düşüşün kadın istihdamını artırdığı ve demografik fırsat penceresi yoluyla ekonomik büyümeyi desteklediği bulgulanmıştır (Bloom, Canning and Fink, 2009; World Bank, 2023). Sağlık göstergeleri açısından bakıldığında, aile planlaması hizmetlerine erişimin artmasının anne ve çocuk ölümlerini azalttığı, sağlık harcamalarının daha etkin kullanılmasına imkân tanıdığı görülmektedir (Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 2022). Türkiye özelinde yapılan çalışmalar, 1960 sonrası dönemde uygulanan nüfus ve aile planlaması politikalarının doğurganlık oranlarında belirgin bir düşüşe yol açtığını; bu sürecin kadınların eğitim düzeyi ve iş gücüne katılım oranlarıyla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (Koç, Eryurt, Adalı, ve Seçkiner, 2010; TÜİK, 2024). Bununla birlikte mevcut literatürde aile planlaması çoğunlukla demografik sonuçlar üzerinden değerlendirilmiş; aile ekonomisinin üretim, tasarruf ve insan sermayesi boyutlarıyla bütüncül biçimde ele alınması sınırlı kalmıştır. Bu çalışma, söz konusu literatürden hareketle aile planlamasını aile ekonomisinin yapısal bir bileşeni olarak ele almakta ve Türkiye'nin kalkınma süreci bağlamında iktisadi etkilerini tarihsel bir perspektifle değerlendirmektedir.

Çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmış, metinler tematik içerik analizi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Analiz sürecinde aile ekonomisinin üretim, tüketim, tasarruf ve insan sermayesi işlevleri ile aile planlaması politikalarının sağlık, eğitim ve iş gücü piyasası üzerindeki etkileri birlikte ele alınmıştır. Tarihsel dönemler karşılaştırmalı biçimde incelenmiş; Türkiye örneğinde demografik göstergeler ile sosyoekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler bütüncül bir çerçevede yorumlanmıştır. Çalışmanın ikincil verilere dayanması, veri üretim süreçlerine doğrudan müdahale edilememesi ve farklı dönemlere ait istatistiklerin karşılaştırılabilirliğine ilişkin sınırlılıklar içermektedir. Bu nedenle bulgular mutlak nedensellik iddiaları yerine eğilimler ve ilişkiler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Doküman incelemesi sürecinde analiz edilecek kaynaklar belirli ölçütler doğrultusunda seçilmiştir. Öncelikle aile ekonomisi, demografik dönüşüm ve aile planlamasının ekonomik etkilerini doğrudan ele alan, hakemli akademik yayınlar kapsam dahiline alınmıştır. İkinci olarak, karşılaştırılabilir ve düzenli veri üretme kapasitesine sahip ulusal ve uluslararası kurumsal kaynaklara (OECD, Dünya Bankası, WHO, TÜİK [Türkiye İstatistik Kurumu], vb.) öncelik verilmiştir. Kaynak seçiminde tarihsel dönemlendirmeye imkân tanıması, kavramsal açıklık sağlaması ve literatürde atıf yoğunluğunun bulunması temel kriterler olarak belirlenmiştir. İçerik analizi sürecinde açık kodlama yöntemiyle metinler incelenmiş; üretim ve geçim biçimleri, doğurganlık davranışı, kadınların iş gücüne katılımı, insan sermayesi yatırımları, sağlık harcamaları ve kamu politikası etkileri gibi temalar belirlenmiştir. Ardından bu temalar eksen kodlama yoluyla ilişkilendirilmiş ve tarihsel dönemler arasında karşılaştırmalı analiz yapılmıştır. Böylece bulgular, önceden belirlenmiş teorik kategorilere dayalı değil, metinlerden türetilen tematik çerçeve üzerinden yapılandırılmıştır.

Araştırma Deseni

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımına dayalı tarihsel ve betimsel bir analiz çerçevesinde yürütülmüştür. Araştırmada aile ekonomisinin tarım toplumundan sanayi devrimine, refah devleti uygulamalarından bilgi ekonomisine uzanan dönüşümü incelenmiş; bu dönüşümün ekonomik kalkınma ile ilişkisi değerlendirilmiştir. Veri kaynağı olarak akademik çalışmalar, kurumsal raporlar ve istatistiksel verilerden yararlanılmıştır. Analiz sürecinde doküman incelemesi ve tematik içerik analizi yöntemleri kullanılmış; aile ekonomisinin üretim, tüketim, toplumsal cinsiyet rolleri ve kalkınma sürecine katkıları bütüncül bir çerçevede ele alınmıştır. Türkiye örneğinde ise aile planlaması politikalarının ekonomik etkileri karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiştir.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini, aile ekonomisinin tarihsel gelişimi ve ekonomik kalkınma ile ilişkisini inceleyen ulusal ve uluslararası akademik yayınlar oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında OECD, Dünya Bankası, WHO ve TÜİK gibi kurumların yayımladığı istatistiksel veriler temel alınmıştır. Ayrıca konuyla ilgili kitaplar ve hakemli dergilerde yayımlanan bilimsel makaleler de veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Böylece çalışma, hem ulusal hem de küresel ölçekte güvenilir ve güncel verilere dayalı bir değerlendirme sunmaktadır.

Örneklem seçiminde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Aile ekonomisinin farklı dönemlerini (tarım toplumu, sanayi devrimi, refah devleti ve bilgi ekonomisi) temsil edecek nitelikte literatür ve istatistikler tercih edilmiştir. Ayrıca Türkiye'ye özgü uygulamalar ve aile planlaması politikalarına ilişkin belgeler, çalışmanın örneklemini daraltarak daha somut analiz yapılmasına olanak sağlamıştır. Bu kapsamda araştırmanın örneklemi, aile ekonomisinin tarihsel gelişimini ve ekonomik kalkınma sürecine katkılarını ortaya koyan seçilmiş ikincil kaynaklardan oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Aile ekonomisi ve aile planlaması ilişkisi, iktisat ve demografi literatüründe uzun süredir tartışılan bir konu olmakla birlikte, son yıllarda bu ilişkinin insan sermayesi, toplumsal cinsiyet eşitliği ve sürdürülebilir kalkınma boyutları daha görünür hâle gelmiştir. Klasik yaklaşımlar, aileyi rasyonel karar alma birimi olarak tanımlamış doğurganlık, eğitim ve emek arzı arasındaki ilişkileri

mikroekonomik bir çerçevede açıklamıştır (Becker, 1991; Schultz, 1961). Bu yaklaşım, aile planlamasının çocuk başına yapılan eğitim ve sağlık yatırımlarını artırarak uzun vadeli ekonomik büyümeye katkı sağladığını vurgulamaktadır.

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Aile ekonomisinin tarihsel gelişimini ve ekonomik kalkınma ile ilişkisini anlamaya yönelik veriler, ikincil kaynaklardan elde edilmiştir. Bu kapsamda, ulusal ve uluslararası akademik kitaplar, makaleler, tezler, resmi istatistik raporları ve politika belgeleri incelenmiştir. Özellikle OECD, Dünya Bankası, WHO ve TÜİK gibi kurumların yayımladığı ekonomik ve demografik veriler çalışmada temel veri kaynakları olarak kullanılmıştır. Ayrıca Türkiye'ye özgü aile politikaları, nüfus ve kalkınma planlarına ilişkin belgeler de veri toplama araçları arasında değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler içerik analizi tekniği ile sistematik biçimde işlenmiştir. Bu analiz sürecinde, belgeler ve istatistiksel veriler kodlanarak temalar ve alt kategoriler belirlenmiştir. Böylece tarihsel süreçte aile ekonomisinin üretim, tüketim ve istihdam yapılarındaki değişimleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Analiz sonuçları, ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerin dönemsel farklılıklarını ve temel dinamiklerini ortaya koymuştur. Sonuç olarak, aile ekonomisinin dönüşümü ve kalkınma arasındaki ilişki tarihsel bağlam içinde kapsamlı biçimde değerlendirilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu araştırmada veriler, ikincil kaynaklara dayalı doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Aile ekonomisinin tarihsel gelişimini ve ekonomik kalkınma sürecindeki rolünü ortaya koymak amacıyla akademik kitaplar, makaleler ve tezlerin yanı sıra ulusal ve uluslararası kuruluşların (OECD, Dünya Bankası, WHO ve TÜİK) yayımladığı raporlar ve resmî istatistiksel veri setleri incelenmiştir. Sayısal veriler ağırlıklı olarak 1950 sonrası dönemi kapsayan doğurganlık oranları, anne ölüm oranları, kadınların iş gücüne katılımı, nüfus yapısı ve aile planlamasına ilişkin göstergelerden oluşmakta; daha erken dönemler için ise karşılaştırılabilir istatistiksel serilerin sınırlı olması nedeniyle tarihsel literatüre dayalı nitel verilerden yararlanılmaktadır. Türkiye'ye özgü olarak kalkınma planları, aile planlaması raporları ve ilgili politika belgeleri de veri setine dahil edilmiştir.

Toplanan veriler, nitel araştırma tekniklerinden içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiş; analiz sürecinde üretim ve geçim biçimleri, demografik yapı, aile politikaları ve kadın emeği gibi temalar esas alınarak aile ekonomisinin tarım toplumu, sanayi devrimi, refah devleti ve bilgi ekonomisi dönemlerinde geçirdiği dönüşüm karşılaştırmalı biçimde ele alınmıştır. Türkiye örneğinde, özellikle demografik değişimler ve aile politikalarının kadınların iş gücüne katılımı ve ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri nitel ve nicel göstergeler birlikte kullanılarak analiz edilmiştir. Bununla birlikte, kullanılan ikincil veriler bazı sınırlılıklar içermektedir. Erken dönemlere ait istatistiklerde veri boşlukları, zaman içinde tanım ve ölçüm yöntemlerindeki değişiklikler ile uluslararası verilerde karşılaştırılabilirlik sorunları bulunmaktadır. Ayrıca farklı kurumlar tarafından üretilen veriler arasında yöntemsel farklılıklardan kaynaklanan kısmi tutarsızlıklar söz konusudur. Bu durum, bulguların mutlak genellemelere konu edilmesini sınırlandırmakla birlikte, çoklu kaynak kullanımının tekil veri setlerinden doğabilecek yanlılık riskini azaltıcı bir unsur olduğu değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, açık biçimde belirtilen veri kaynakları ve dönemsel sınırlılıklar dikkate alınarak, kuramsal literatürle ilişkilendirilmiş ve temkinli bir yorum çerçevesinde sunulmuştur.

Araştırma Etiği

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımına dayalı olarak yürütülmüş olup birincil veri toplama süreci içermemektedir. Araştırmada insan katılımcılar, deneysel uygulamalar, anket veya görüşme teknikleri kullanılmamış; analizler tamamen kamuya açık ikincil veri kaynakları ve yayımlanmış akademik çalışmalar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bilimsel etik ilkeleri gözetilmiş; yararlanılan tüm kaynaklar uygun atıf kurallarına göre belirtilmiş ve veri sunumunda herhangi bir tahrifat veya yanıltıcı yorumdan kaçınılmıştır. Çalışma, ilgili mevzuat ve yayın etiği ilkeleri çerçevesinde yürütülmüş olup etik kurul izni gerektirmemektedir.

Bulgular

Bu bölümde elde edilen bulgular, çalışmanın temel problemi ve alt problemleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Analiz, aile planlamasının insan sermayesinin gelişimi, kadınların iş gücüne katılımı ve kamu harcamaları üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlayan araştırma sorularıyla doğrudan ilişkilendirilmiştir. Bulgular, ilgili literatürde yer alan demografik geçiş ve insan sermayesi yaklaşımlarıyla karşılaştırmalı biçimde ele alınmıştır. Aile ekonomisi tanım olarak tarım devrimiyle birlikte üretim ve tüketim faaliyetlerinin merkezinde yer alarak ekonomik ve sosyal yapının temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Sanayi Devrimi ile üretimin hane dışına taşınması ve ücretli emeğin yaygınlaşması, aileyi doğrudan üretim birimi olmaktan uzaklaştırarak daha çok gelir elde eden ve tüketim kararları alan bir ekonomik birime dönüştürmüştür. 20. yüzyılda refah devleti uygulamalarının yaygınlaşması, sosyal güvenlik sistemleri ve kamusal eğitim–sağlık yatırımları aracılığıyla ailelerin gelir güvencesini ve yaşam standartlarını artırmış; bu durum, aile ekonomisinin yalnızca piyasa gelirlerine değil, kamusal transferlere de bağımlı bir yapıya evrilmesine yol açmıştır. (OECD, 2019). Bilgi ekonomisi ve hizmet sektörünün yükselişiyle birlikte ise aile ekonomisi, tüketim ve istihdam kararlarının yanı sıra insan sermayesine yapılan yatırımlar üzerinden ekonomik kalkınma süreçleriyle daha doğrudan ilişkilenen bir konuma gelmiştir. Türkiye bağlamında bulgular, aile planlaması politikalarının kadınların iş gücüne katılımı, eğitim düzeyi ve sağlık göstergeleriyle birlikte ele alındığında daha anlamlı hâle gelmektedir. Kadınların iş gücüne katılımındaki artış, doğurganlık oranlarındaki düşüşle birlikte; aynı zamanda eğitim düzeyinin yükselmesi, kentleşme süreci, hizmet sektörünün genişlemesi ve iş gücü piyasasında yaşanan yapısal dönüşümlerle değerlendirilmelidir. Benzer biçimde, sağlık göstergelerindeki iyileşmeler yalnızca aile planlaması uygulamalarının sonucu değil, kamu sağlık harcamalarındaki artış, temel sağlık hizmetlerine erişimin yaygınlaşması ve sosyoekonomik koşullardaki genel iyileşmenin ortak etkisi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede aile ekonomisinin dönüşümü, tekil politika araçlarının değil, demografik, kurumsal ve yapısal faktörlerin birlikte işlediği çok boyutlu bir süreç olarak ele alınmalıdır (Schultz, 1961).

Tarım Toplumu Dönemi (MÖ 10.000 – 18. yy sonları)

Tarım devrimiyle birlikte yerleşik hayata geçen toplumlarda aile, hem üretim hem de tüketim birimi olarak ekonominin temel çekirdeğini oluşturmuştur. Üretim faaliyetleri büyük ölçüde aile iş gücüne dayalıydı; tarla tarımı, hayvancılık, gıda işleme ve el sanatları gibi faaliyetler doğrudan hane içinde yürütülmekteydi. Bu dönemde gelir ve tüketim, büyük oranda kendi kendine yeterlilik esasına göre şekillenmiş; üretim fazlası ise genellikle yerel pazarlarda takas veya sınırlı ölçüde para karşılığı el değiştirmiştir (Hartmann, 2004). Ekonomik yapıya bakıldığında, sanayi devrimi öncesi toplumlarda tarımın toplam istihdamın %80'inden fazlasını oluşturduğu görülmektedir (Maddison, 2007). Teknolojik yeniliklerin sınırlı kalması üretim verimliliğini kısıtlamış; insan ve hayvan gücü tarımsal üretimin temel kaynağı olmuştur (Allen, 2009; Cipolla, 1976). Bu bağlamda ekonomik faaliyetlerin niteliği, büyük ölçüde emek yoğun yöntemlere dayanmaktadır. Ailenin toplumsal rolü ise yalnızca üretimle sınırlı kalmamış, aynı zamanda tüketim düzeninin de belirleyicisi olmuştur. Çekirdek aile ile geniş aile de varlığını sürdürmüş; iş bölümü ise çoğunlukla cinsiyet ve yaşa göre belirlenmiştir. Erkekler daha çok tarımsal faaliyetlerde yer alırken, kadınlar hem ev içi üretimde hem de tarımsal süreçlerde aktif görev üstlenmiştir. Çocuklar da erken yaşlardan itibaren üretim sürecine katılmış, bu durum aile iş gücünün sürekliliğini sağlamıştır. Sosyal dinamikler açısından aile, ekonomik güvenliğin yanı sıra sosyal dayanışmanın da ana merkezi olarak öne çıkmıştır. Toplumun temel sosyal organizasyonu olan aile, yalnızca üretim ve tüketim faaliyetlerini düzenlemekle kalmamış, aynı zamanda bireylerin güvenlik, eğitim ve kültürel aktarım ihtiyaçlarını da karşılamıştır. Böylece tarım devrimi sonrası yerleşik toplumlarda; aile hem ekonomik hem de sosyal yapının sürdürülebilirliğinde merkezi bir rol üstlenmiştir (Goody, 2000).

Sanayi Devrimi Dönemi (18. yy sonları – 20. yy başı)

Sanayi Devrimi, üretim ilişkilerinde köklü bir dönüşüm yaratarak toplumsal ve ekonomik yapıyı derinden değiştirmiştir. Bu dönemde üretim, ev merkezli zanaat ve tarımsal faaliyetlerden çıkarak fabrikalara taşınmış, aile ekonomisi tüketim ağırlıklı bir yapıya evrilmiştir. Ücretli işçilik

giderek yaygınlaşmış; kadınlar ve çocuklar, özellikle tekstil ve hafif sanayi sektörlerinde düşük maliyetli iş gücü olarak fabrikalarda çalıştırılmıştır. Bu durum, toplumsal cinsiyet rollerinde yeni bir ekonomik boyut ortaya çıkarmış, aile içindeki iş bölümünü yeniden şekillendirmiştir (Tilly and Scott, 1987). Ekonomik yapı açısından bakıldığında, tarımın istihdamdaki payı %50'nin altına gerilemiş, sanayi sektörü ekonomik büyümenin temel motoru haline gelmiştir. Makineleşme sayesinde üretim kapasitesi artmış, verimlilik yükselmiş ve piyasa ekonomisinin temelleri güçlenmiştir. Bu gelişmeler, kırsal alanlardan kentlere doğru büyük bir göç hareketini tetiklemiş; yeni sanayi kentleri hızla büyüyerek işçi sınıfının yaşam koşullarını belirlemiştir. Aile yapısı da bu süreçte önemli ölçüde dönüşmüştür. Çekirdek aile modeli yaygınlaşırken, ailenin temel rolü üretimden ziyade gelir elde etmeye dayalı hale gelmiştir. Fabrika işçiliği, ailelerin geçim stratejisinde merkezî bir konuma gelmiş; hane gelirleri büyük ölçüde (%70–%90 aralığında) ücretli emek üzerinden sağlanmaya başlamıştır (Allen, 2009; Tilly ve Scott, 1987). Bu değişim, aile ekonomisini kendi kendine yeterli üretim yapısından uzaklaştırarak, ücret gelirine dayalı, piyasaya daha bağımlı ve dışa açık bir yapıya dönüştürmüştür. Sosyal dinamikler ise yeni zorluklar ve hareketlilik biçimlerini beraberinde getirmiştir. Uzun çalışma saatleri, düşük ücretler ve sağlıksız çalışma koşulları, işçi sınıfı arasında huzursuzluk yaratmıştır. Bunun sonucunda işçi hareketleri ortaya çıkmış, sendikalar ve dayanışma örgütleri güç kazanarak sosyal hakların geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Böylece Sanayi Devrimi, sadece üretim biçimlerini değil, aynı zamanda aile yapısını, sosyal ilişkileri ve ekonomik güvenlik mekanizmalarını da dönüştürmüştür.

20. Yüzyıl ve Sonrası (Refah Devleti – Bilgi Ekonomisi)

20. yüzyılın ortalarından itibaren Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da refah devleti uygulamalarının yaygınlaşması, hanehalklarının ekonomik güvenliğini güçlendiren kurumsal bir çerçeve oluşturmuştur. Sosyal güvenlik sistemlerinin genişlemesi, kamusal sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması ve kamu tarafından finanse edilen eğitim yatırımları, ailelerin gelir istikrarını artırmış ve ekonomik risklere karşı koruma sağlamıştır (OECD, 2019). Bu süreç yalnızca temel ihtiyaçların daha düzenli karşılanmasını değil, aynı zamanda uzun vadeli tasarruf ve beşerî sermaye yatırımlarının artmasını da beraberinde getirmiştir. Böylece ailelerin ekonomik işlevi, piyasa dalgalanmalarına karşı daha dayanıklı bir yapı içinde yeniden şekillenmiştir. Sanayi sonrası dönemde hizmet sektörünün istihdam içindeki payı belirgin biçimde artmış ve birçok gelişmiş ekonomide toplam istihdamın yaklaşık üçte ikisine ulaşmıştır (World Bank, 2023). Finans, eğitim, sağlık ve bilgi-iletişim hizmetleri ekonomik yapının merkezine yerleşirken, yüksek teknoloji üretimi ve dijital dönüşüm kalkınma stratejilerinde daha görünür hale gelmiştir (OECD, 2020). Bu yapısal değişim, hanelerin eğitim ve dijital becerilere yönelik harcamalarının artmasıyla paralel ilerlemiştir. Aile yapısında da dönüşüm gözlenmiştir. Çift gelirli hane modeli daha yaygın hale gelmiş, kadınların iş gücüne katılım oranı birçok ülkede yükselmiştir. Bu değişim yalnızca gelir düzeyini etkilememiş; aynı zamanda hane içi rol dağılımını ve tüketim tercihlerini de yeniden biçimlendirmiştir. Eğitim ve sağlık harcamalarının artması, uzun vadeli insan sermayesi birikimiyle ilişkilendirilmektedir (Becker, 1991).

Dijitalleşme ve esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşması, çalışma ve aile yaşamı arasındaki sınırları yeniden tanımlamıştır. Uzaktan çalışma imkânları ve küresel iletişim ağları, hane içi zaman kullanımını ve ekonomik karar alma süreçlerini daha esnek hale getirmiştir. Küreselleşme ve artan göç hareketleri ise aile yapılarında çeşitlenmeye yol açmış, ekonomik davranışların kurumsal ve kültürel bağlam içinde yeniden şekillenmesine zemin hazırlamıştır (OECD, 2020).

Tablo 1
Aile Ekonomisinin Dönemsel Özellikleri

Dönem	**Üretim Biçimi**	**İstihdam Yapısı**	**Aile Rolü**	**Ekonomik Sistem**	**Temel Sorunlar**
Tarım Toplumu	Tarıma dayalı	Tarım %70–%85	Üretim ve tüketimin aynı hane içinde örgütlenmesi	Feodal yapı / yerel pazar ekonomisi	Düşük verimlilik, teknolojik yetersizlik, iklim bağımlılığı
Sanayi Devrimi	Fabrika üretimi	Tarım %40-	Gelir odaklı	Kapitalist	Düşük ücretler,

		%50, Sanayi %40+			piyasa	uzun çalışma saatleri, çarpık kentleşme
20. yy ve Sonrası	Hizmet ,bilgi ve yüksek teknoloj	Hizmet %70	%60-	Tüketim, yatırım ve insan sermayesi geliştirme	Karma ekonomi / bilgi toplumu	Gelir eşitsizliği, yaşlanan nüfus, dijital dönüşüm

Not: İstihdam oranları tarihsel literatürde verilen yaklaşık aralıklara dayanmaktadır; ülkeler arası farklılıklar mevcuttur.

OECD (2019), World Bank (2023) verilerinden derlenen Tablo 1, aile ekonomisinin tarihsel süreç içerisinde üretim biçimleri, istihdam yapısı ve ekonomik sistemlerle birlikte geçirdiği dönüşümü ortaya koymaktadır. Tarım toplumunda üretimin büyük ölçüde tarıma dayalı olması ve istihdamın önemli bir bölümünün bu alanda yoğunlaşması, ailenin üretim ve tüketim faaliyetlerini aynı hane içinde örgütleyen temel bir ekonomik birim olarak işlev görmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, sınırlı teknolojik imkânlar ve düşük verimlilik, bu dönemde aile ekonomisinin katkısını çoğunlukla geçimlik düzeyde tutmuştur. Sanayi Devrimi ile fabrika üretiminin yaygınlaşması ve ücretli emeğin önem kazanması, aileyi doğrudan üretim birimi olmaktan uzaklaştırarak gelir elde eden ve tüketim kararları alan bir yapıya yöneltmiştir. Bu süreç, kentleşme ile birlikte aile yapısı ve toplumsal ilişkiler üzerinde belirgin değişimlere yol açmış; düşük ücretler, uzun çalışma süreleri ve kentleşmeye bağlı sosyal sorunlar dönemin öne çıkan gerilim alanları arasında yer almıştır.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hizmet sektörü ve bilgiye dayalı faaliyetlerin ağırlık kazanmasıyla birlikte aile ekonomisinin rolü yeniden şekillenmiştir. İstihdamın giderek hizmet sektöründe yoğunlaşması, ailelerin ekonomik faaliyetlerinin üretimden çok tüketim, tasarruf ve insan sermayesine yönelik yatırımlar etrafında biçimlenmesine neden olmuştur. Tablo, bu dönüşümle birlikte aile ekonomisinin karşılaştığı sorunların da nitelik değiştirdiğini göstermektedir. Önceki dönemlerde öne çıkan üretim ve verimlilik kısıtlarının yerini, gelir dağılımındaki eşitsizlikler, demografik yaşlanma ve dijital dönüşümün yarattığı uyum sorunları almıştır. Bu bulgular, aile ekonomisinin kalkınma süreci içindeki rolünün sabit ve tek yönlü olmadığını; ekonomik ve toplumsal yapıda meydana gelen değişimlerle birlikte farklı biçimler aldığını düşündürmektedir. Bu nedenle aile ekonomisinin kalkınma ile ilişkisi, yalnızca üretim kapasitesi üzerinden değil, istihdam yapısı, sosyal politika uygulamaları ve insan sermayesine yönelik eğilimler çerçevesinde ele alındığında daha açıklayıcı bir değerlendirme sunmaktadır.

Aile Planlamasının Ekonomik Önemi

Aile planlaması, ekonomik açıdan hem hane düzeyinde hem de kamu maliyesinde önemli etkiler yaratmaktadır. İstenmeyen gebeliklerin önlenmesi, anne ve çocuk ölümlerini azaltarak sağlık harcamalarının düşmesine ve kamu kaynaklarının daha etkin kullanılmasına katkı sağlamaktadır. Kadınların doğurganlıklarını kontrol edebilmesi, eğitim ve kariyer planlamasına imkân tanıyarak iş gücüne katılımı ve verimliliği artırmaktadır. (Guttmacher Institute, 2009). Çocuk sayısının azalması, ailelerin kaynaklarını eğitim ve insan sermayesine yönlendirmesine olanak tanımakta, uzun vadeli ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Böylece aile planlaması, hem bireysel refahı hem de makroekonomik sürdürülebilirliği güçlendiren stratejik bir politika alanı olarak öne çıkmaktadır (Becker, 1991).

Sağlık Harcamaları Üzerindeki Etkisi

Aile planlaması hizmetlerinin yaygınlaşması, bireysel sağlık göstergelerinin yanı sıra sağlık sistemleri ve kamu bütçeleri üzerinde de önemli etkiler yaratmaktadır. İstenmeyen gebeliklerin azaltılması, anne ve çocuk ölümlerindeki düşüşle ilişkilidir ve bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha belirgin biçimde gözlenmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, modern doğum kontrol yöntemlerine erişimin artırılması doğum sonrası komplikasyonların azalmasına katkı sağlamakta ve sağlık hizmetleri üzerindeki mali yükü hafifletmektedir (WHO, 2020). Bu kapsamda yapılan değerlendirmeler, komplikasyonlara yönelik sağlık harcamalarında yaklaşık %30'a varan bir

azalma potansiyeline işaret etmektedir. Bu bulgular, aile planlamasının sağlık çıktıları üzerindeki etkisine ilişkin uluslararası literatürle paralellik göstermektedir. Ancak Türkiye örneğinde gözlenen iyileşmeler, sağlık altyapısındaki kurumsal gelişimle birlikte değerlendirilmelidir. Aile planlamasının yalnızca bireysel sağlığı destekleyen bir hizmet değil, aynı zamanda kamu kaynaklarının daha etkin kullanımına katkı sunan önemli bir politika alanı olduğunu göstermektedir (World Bank, 2012).

İş Gücü Verimliliği

Aile planlaması, kadınların doğurganlıklarını kontrol etmesine olanak tanıyarak iş gücü piyasasına daha aktif katılım sağlamalarına yardımcı olmaktadır. Kadınların eğitimlerini tamamlayabilmesi, kariyer planlaması yapabilmesi ve iş gücünde daha uzun süreli yer alabilmesi, doğurganlık üzerindeki kontrolün bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum yalnızca bireysel düzeyde gelir artışıyla sınırlı kalmayıp, makroekonomik ölçekte de verimlilik kazançları doğurmaktadır. Bloom ve arkadaşlarının (2009) çalışmaları, doğurganlığın azalmasıyla iş gücü piyasasında kadınların daha etkin bir şekilde yer almasının ekonomik büyümeyi hızlandırdığını göstermektedir. Türkiye'de yapılan araştırmalar da bu durumu desteklemektedir. TÜİK (2024) verileri birlikte değerlendirildiğinde, modern doğum kontrol yöntemlerine erişimin yaygınlaştığı gruplarda kadın iş gücüne katılım oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir.. Dolayısıyla aile planlaması, yalnızca demografik bir araç değil, aynı zamanda ekonomik verimliliği artıran bir unsur olarak da değerlendirilmelidir (Bloom, Canning ve Fink, 2009). Doğurganlık ve kadın istihdamı arasındaki ilişki, klasik rasyonel aile modelini desteklemekle birlikte, Türkiye bağlamında kültürel ve kurumsal faktörlerin de belirleyici olduğu görülmektedir.

Eğitim ve İnsan Sermayesi

Aile planlaması, hanelerin eğitim harcamaları üzerinde doğrudan etkiler yaratmaktadır. Doğurganlığın azalması, ailelerin sahip oldukları sınırlı kaynakları çocuk başına daha fazla yatırım yapabilecek şekilde kullanmalarına olanak tanımaktadır. Bu durum, özellikle eğitim kalitesinin artması ve bireylerin daha nitelikli bir şekilde iş gücüne hazırlanması açısından kritik önem taşımaktadır. Becker'in (1991) insan sermayesi yaklaşımı da bu noktada yol gösterici niteliktedir. Becker'e göre aileler, çocuk sayısındaki azalmayı eğitim yatırımlarında kalite artışı ile telafi etmekte ve böylece uzun vadede toplumun insan sermayesi birikimini güçlendirmektedir. Daha az sayıda çocuğun daha iyi eğitim alabilmesi, sadece bireysel fırsat eşitliğini değil, aynı zamanda ülkenin sürdürülebilir kalkınma hedeflerini de desteklemektedir. Bu bağlamda aile planlaması, eğitim politikaları ve insan sermayesinin niteliği ile doğrudan ilişkili, uzun vadeli bir yatırım alanı olarak öne çıkmaktadır. Elde edilen sonuçlar, çocuk başına yatırım artışı ile insan sermayesi birikimi arasındaki ilişkiye işaret eden kuramsal yaklaşımlarla örtüşmektedir; ancak bu ilişkinin niteliği kamu hizmetlerinin kalitesiyle sınırlıdır.

Türkiye'de Aile Planlaması Politikaları ve Ekonomik Yansımaları

Türkiye'de aile planlaması politikalarının kurumsallaşması 1965 yılında yürürlüğe giren Nüfus Planlaması Hakkında Kanun ile başlamıştır. Bu düzenleme, doğum kontrol yöntemlerini yasal zemine taşımış ve aile planlamasını kamu sağlığı politikalarının bir unsuru haline getirmiştir. 1970'lerden itibaren Sağlık Bakanlığı bünyesinde kurulan Ana-Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezleri hizmet sunumunun yaygınlaşmasında belirleyici olmuştur. Bu dönem, demografik geçiş sürecinin hızlandırılması hedefiyle uyumlu antinatalist bir politika çerçevesine dayanmaktadır (Eryurt, 2018).

1983 tarihli düzenlemelerle birlikte aile planlaması uygulamaları daha kurumsal ve hak temelli bir çerçeveye oturtulmuş; kadın sağlığı ve üreme hakları söylemi daha görünür hale gelmiştir (Dixon-Mueller, 1993). Bu yaklaşım, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu [UNFPA] ve Dünya Sağlık Örgütü [WHO] ile yürütülen projeler aracılığıyla desteklenmiş ve modern yöntemlere erişimin artmasına katkı sağlamıştır. Ancak 2010 sonrası dönemde nüfus artış hızının düşmesine yönelik kaygıların artmasıyla birlikte, söylem düzeyinde daha pronatalist bir yaklaşımın güçlendiği görülmektedir. Bu durum,

Türkiye'de nüfus politikalarının tek çizgili bir ilerleme değil, dönemsel önceliklere göre yön değiştiren bir yapı sergilediğini göstermektedir. Politika paradigmalarındaki bu dönüşüm, Hall'un (1993) "policy paradigm shift" yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, araçların değil, hedef ve önceliklerin de değiştiği bir sürece işaret etmektedir.

Ekonomik açıdan bakıldığında aile planlaması hizmetlerinin maliyet-etkinliğine ilişkin literatürde güçlü bir vurgu bulunmaktadır (World Bank, 2012). Bununla birlikte bu tür hesaplamalar, ülkenin demografik yapısı ve kurumsal kapasitesiyle yakından ilişkilidir. Türkiye'de 2000'li yılların başından itibaren toplam doğurganlık hızında gözlenen düşüş, yalnızca aile planlaması uygulamalarıyla değil; kadınların eğitim düzeyindeki artış, kentleşme süreci ve iş gücü piyasasındaki yapısal dönüşümle birlikte değerlendirilmelidir (Bloom, Canning ve Fink, 2009). Kadınların iş gücüne katılım oranları ile doğurganlık göstergeleri arasındaki ilişki anlamlı olmakla birlikte, bu ilişkinin doğrusal ve tek yönlü olduğu söylenemez.

Türkiye Demografi ve Sağlık Araştırması verileri (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2018) modern yöntem kullanımındaki artış ile anne ve çocuk sağlığı göstergelerindeki iyileşme arasında ilişki bulunduğunu göstermektedir. Ancak bu iyileşmeler sağlık altyapısındaki gelişmeler, sosyal güvenlik sisteminin genişlemesi ve genel gelir artışı ile birlikte düşünülmelidir (OECD, 2019). Bu çerçevede Türkiye'de aile planlaması politikalarının gelişimi, kesintisiz bir başarı anlatısından ziyade, demografik geçiş, modernleşme hedefleri ve değişen siyasal öncelikler arasında şekillenen çok katmanlı bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

Maliyet-Fayda Analizi

Aile planlaması, maliyet-fayda perspektifinden değerlendirildiğinde sağlık sistemlerinde sürdürülebilirliği destekleyen en maliyet-etkin müdahalelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Maliyetler; eğitim programlarının uygulanması, kontraseptif yöntemlerin dağıtımı ve sağlık personelinin eğitimi gibi unsurları içerirken, faydalar arasında azalan anne-çocuk ölümleri, sağlık harcamalarındaki düşüş, kadınların iş gücüne katılımındaki artış ve daha yüksek hane gelirleri yer almaktadır. Bununla birlikte, güncel sosyoekonomik koşullar aile ekonomisinin sürdürülebilirliğini zorlamaktadır. Gelir eşitsizliği, artan konut maliyetleri, nüfusun yaşlanması ve iş gücü piyasasındaki dönüşümler, ailelerin ekonomik dayanıklılığını olumsuz etkilemektedir. Dijitalleşme ve esnek çalışma modelleri gelir kaynaklarını çeşitlendirse de sosyal güvenlik sistemleri üzerindeki mali baskıyı artırmaktadır (World Bank, 2020). Bu çerçevede politika önerileri, gelir dağılımını iyileştirecek vergi ve sosyal transfer mekanizmalarının güçlendirilmesini, eğitim ve sağlık alanına yapılan yatırımların artırılmasını, tasarruf ve yatırım teşviklerinin genişletilmesini ve aile dostu istihdam ile sosyal güvenlik politikalarının hayata geçirilmesini kapsamaktadır (Guttmacher Institute, 2009).

Tablo 2
Aile Planlaması: Ülke Bazlı Maliyet–Fayda Karşılaştırması

Ülke	İncelenen Dönem	Yatırım Maliyeti	Sağlanan Temel Fayda	Fayda–Maliyet Oranı / Etki
Bangladeş	1975–2015	Yıllık ~500 milyon USD	Anne ölümlerinde %40 azalma;	1 USD yatırımla 4–5 USD tasarruf
Mısır	1990–2010	Doğum başına 6–8 USD	İstenmeyen gebeliklerde %30 azalma	Tahmini 1 birim harcama 8–10 birim tasarruf sağladı.
ABD	2000–2020	Yıllık ~1 milyar USD	İstenmeyen gebelik kaynaklı kamu harcamasında 19 milyar USD tasarruf	1 USD yatırımla 5-7 USD tasarruf
Türkiye	1960–2022	Net maliyet verisi sınırlı (UNFPA destekli programlar)	Anne çocuk ölümlerinde 100.000 bebekte 200 can kaybından	Tahmini 1 birim harcama 3–6 birim tasarruf sağladı.

		100.000'de bebekte 13'e düşüldü.

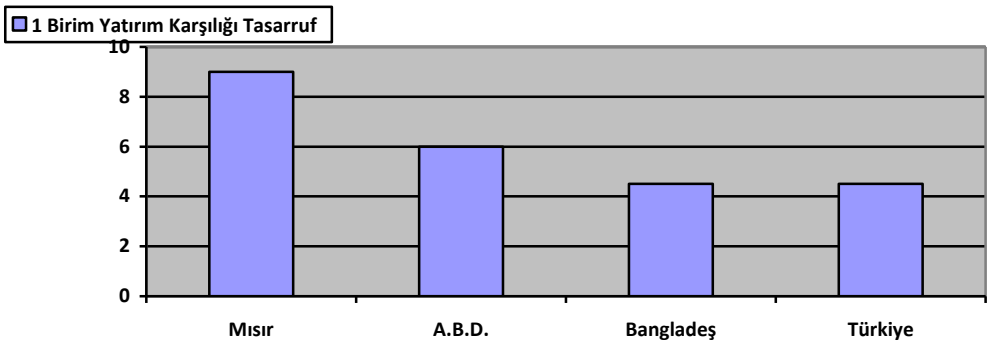
Not: Fayda–maliyet oranları ülkelerin sağlık sistemi yapısı, kamu finansmanı modeli ve veri üretim yöntemlerine bağlı olarak değişmektedir; mutlak karşılaştırma yerine bağlamsal değerlendirme gereklidir.

WHO (2020, 2022), UNFPA (2019), World Bank (2023), OECD (2020), TÜİK (2024) verilerinden ve ilgili literatürden yararlanılarak yazar tarafından derlenerek oluşturulan Tablo 2, aile planlaması yatırımlarının farklı gelir gruplarındaki ülkelerde maliyet ve fayda açısından nasıl farklı sonuçlar ürettiğini ortaya koymaktadır. Bulgular, aile planlamasının yalnızca sağlık politikalarının bir unsuru olmadığını; ülkenin sağlık altyapısı, kamu finansman kapasitesi ve sosyoekonomik yapısıyla birlikte değerlendirildiğinde güçlü bir kalkınma aracı işlevi gördüğünü göstermektedir. Yüksek gelirli ülkelerden Amerika Birleşik Devletleri'nde [ABD] aile planlaması hizmetlerinin birim maliyetleri görece yüksek olmakla birlikte, sağlanan geri dönüşler oldukça yüksektir. Özellikle ABD'de her 1 ABD doları tutarındaki yatırımın yaklaşık 5-7 ABD doları tutarında kamu tasarrufu sağlaması, gelişmiş sağlık sistemlerinde aile planlamasının yüksek düzeyde maliyet-etkinlik sunduğuna işaret etmektedir. Bu durum, güçlü bir sağlık altyapısının ve yaygın hizmet erişiminin, aile planlaması politikalarının ekonomik etkilerini artıran tamamlayıcı unsurlar olduğunu göstermektedir.

Düşük ve orta gelirli ülkelerde (Bangladeş ve Mısır) Tablo 2'de görülen örneklerde ise aile planlaması yatırımlarının kalkınma üzerindeki etkisi farklı bir dinamik üzerinden şekillenmektedir. Bu ülkelerde programların birim maliyetleri oldukça düşük düzeydedir; örneğin Mısır'da doğum başına 6–8 ABD doları gibi sınırlı kaynaklarla yürütülen programlar, anne ve çocuk ölümlerinde %30–40 oranında azalma sağlamıştır. Bu bulgu, sınırlı bütçelere rağmen aile planlamasının yüksek sosyal getiri ürettiğini ve özellikle sağlık harcamalarının azaltılması yoluyla kamu maliyesine dolaylı katkı sunduğunu göstermektedir. Ancak bu ülkelerde elde edilen faydaların, sağlık hizmetlerine erişim, kadınların eğitim düzeyi ve kurumsal kapasite gibi faktörlere bağlı olarak ülkeden ülkeye farklılaştığı da dikkate alınmalıdır.

Türkiye özelinde tablo, belirgin bir demografik ve ekonomik dönüşüme işaret etmektedir. Toplam doğurganlık hızının 1960'larda 6,2 düzeyinden günümüzde yaklaşık 1,9'a gerilemesi ve anne ölüm oranlarının 100.000'de 200 seviyesinden 2022 itibarıyla 13'e düşmesi, aile planlaması politikalarının uzun vadeli ve istikrarlı biçimde uygulandığını göstermektedir. Dünya Bankası ve ilgili uluslararası kuruluşların Türkiye için öngördüğü 3–6 katlık fayda–maliyet oranı, bu alandaki yatırımların yalnızca sağlık harcamalarında tasarruf yaratmadığını; aynı zamanda eğitim düzeyinin yükselmesi, kadınların iş gücüne katılımının artması ve insan sermayesinin güçlenmesi yoluyla ekonomik kalkınmaya çok boyutlu katkı sunduğunu ortaya koymaktadır.

Genel olarak Tablo 2, aile planlaması yatırımlarının etkisinin tek bir mekanizma üzerinden değil; sağlık sistemi yapısı, demografik dönüşüm, eğitim ve iş gücü piyasası dinamikleriyle birlikte şekillendiğini göstermektedir. Bu nedenle aile planlaması politikalarının maliyet–fayda analizi, yalnızca kısa vadeli sağlık harcamaları açısından değil, uzun vadeli kalkınma stratejilerinin ayrılmaz bir bileşeni olarak değerlendirilmelidir. WHO (2020, 2022), UNFPA (2019), World Bank (2023), OECD (2020), TÜİK (2024) verilerinden ve ilgili literatürden yararlanılarak yazar tarafından derlenerek oluşturulan Grafik 1'de sunulan fayda–maliyet oranları, ülkelerin sağlık sistemi yapısı, kamu finansmanı modelleri, nüfus dinamikleri ve veri üretim yöntemlerindeki farklılıklar nedeniyle doğrudan karşılaştırmaya elverişli değildir. Bu nedenle bulgular, mutlak bir sıralama amacıyla değil; ülkelere özgü koşullar dikkate alınarak bağlamsal ve karşılaştırmalı bir çerçevede değerlendirilmelidir.

Grafik 1. Aile Planlaması Yatırımlarının Fayda-Maliyet Karşılaştırması

Grafik, aile planlaması harcamalarının ülkeler itibarıyla ortaya çıkardığı tahmini fayda–maliyet etkilerini karşılaştırmalı biçimde sunmaktadır. Sütunların yüksekliği, 1 birim harcamaya karşılık elde edilen ortalama tasarrufu; üstte yer alan ek bölümler ise ilgili çalışmaların işaret ettiği üst sınırları göstermektedir. Grafikte en yüksek fayda–maliyet oranı Mısır örneğinde gözlenmektedir. Bu durum, aile planlaması yatırımlarının düşük ve orta gelirli ülkelerde, özellikle anne ve çocuk sağlığı hizmetlerine erişimin sınırlı olduğu koşullarda daha yüksek getiriler ürettiğine işaret etmektedir. Bangladeş de görece düşük harcama düzeylerine rağmen belirgin tasarruf etkileri sağlayan ülkeler arasında yer almaktadır.

ABD ve Türkiye örneklerinde fayda–maliyet etkisinin daha dar bir bantta toplandığı görülmektedir. Bu ülkelerde aile planlaması harcamalarının etkisi, doğrudan sağlık göstergelerindeki iyileşmeden ziyade; istenmeyen gebeliklerin azalması, doğum ve komplikasyonlara bağlı maliyetlerin düşmesi ve sosyal harcamalardaki gerileme yoluyla dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır. Tablo 2'de hatırlandığı üzere Türkiye'nin ABD'ye yakın bir düzeyde konumlanması, sağlık alanında kaydedilen ilerlemelere karşın birim maliyetlere ilişkin verilerin sınırlılığı ve kamu finansmanı yapısındaki farklılıklarla birlikte değerlendirilebilir. Değerlerin aralıklar halinde sunulması, ülkeler arasında veri üretimi ve hesaplama yöntemlerindeki farklılıkları yansıtmakta; fayda–maliyet oranlarının mutlak bir sıralama yerine ülke koşulları dikkate alınarak ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bu yönüyle grafik, tablo bulgularını tamamlamakta ve aile planlaması politikalarının ekonomik etkilerinin ülkeden ülkeye değiştiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışma, aile planlamasının insan sermayesi, iş gücü piyasası ve kamu harcamaları üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Bulgular, araştırmanın temel problemi çerçevesinde değerlendirildiğind, aile ekonomisinin tarihsel dönüşümü ile aile planlaması politikaları arasındaki ilişkiyi Türkiye örneği üzerinden ele almıştır. Bulgular, aile planlamasının yalnızca nüfus artışını düzenlemeye yönelik teknik bir sağlık uygulaması olarak görülemeyeceğini; sağlık göstergeleri, kadınların iş gücüne katılımı ve hane düzeyindeki eğitim yatırımlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Analiz edilen veriler, modern doğum kontrol yöntemlerine erişimin artmasıyla birlikte toplam doğurganlık hızında meydana gelen düşüşün, anne ve çocuk sağlığı göstergelerindeki iyileşmeyle eş zamanlı ilerlediğine işaret etmektedir. Bununla birlikte bu gelişmelerin yalnızca aile planlaması uygulamalarına bağlanması mümkün değildir. Sağlık altyapısındaki güçlenme, kadınların eğitim düzeyindeki artış ve genel sosyoekonomik iyileşme süreci de bu dönüşümün parçasıdır. Benzer şekilde doğum sayısındaki azalma ile kadınların eğitim ve iş gücüne katılım oranları arasında gözlenen ilişki, tek yönlü ve otomatik bir nedensellikten ziyade, yapısal değişimlerin birlikte etkisini düşündürmektedir. Çalışma ayrıca demografik göstergelerin ülke genelinde homojen bir seyir izlemediğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak aile planlaması politikaları, Türkiye'de ekonomik dönüşüm süreciyle bağlantılı bir alan olarak değerlendirilebilir; ancak bu ilişki doğrusal ve tek boyutlu değildir. Demografik eğilimler, kamu politikaları, kadınların toplumsal hayatta aktif hale getirilmesi hedefi, eğitim yapısı ve iş gücü piyasası dinamikleri birlikte ele alındığında daha anlamlı bir çerçeve ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle nüfus ve aile politikalarının tasarımında, demografik göstergeler kadar sosyoekonomik çeşitlilik ve kurumsal kapasite de dikkate alınmalıdır. Bu çalışmanın bulguları, aile planlaması politikalarının tek başına demografik bir araç olarak değil, sağlık, eğitim ve istihdam alanlarıyla birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle aile planlaması hizmetlerinin birinci basamak sağlık sistemi içinde güçlendirilmesi, anne ve çocuk sağlığına yönelik izleme mekanizmalarının iyileştirilmesi ve modern yöntemlere erişimde bölgesel farklılıkların azaltılması önem taşımaktadır. Kadınların eğitim sürekliliğini ve iş gücüne katılımını destekleyen uygulamalar (bakım hizmetleri, esnek çalışma imkanları gibi) aile politikalarıyla birlikte düşünüldüğünde, demografik değişimlerin ekonomik yansımaları daha dengeli biçimde ortaya çıkabilir. Ayrıca doğurganlık göstergelerinin ve iş gücü katılım oranlarının ülke genelinde aynı seyri izlediği düşünülemez. Eğitim düzeyi, gelir yapısı, yerel koşullar ve kentleşme oranı gibi değişkenler aile planlamasının sonuçlarını doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle nüfus ve aile politikalarının düzenli veri takibiyle desteklenmesi, uygulamaların bölgesel ihtiyaçlara göre uyarlanması ve insan sermayesine yönelik yatırımların kalitesinin artırılması, uzun vadeli ekonomik ve toplumsal dengelerin korunmasına katkı sağlayabilir.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Çalışmada yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada araştırmacı ve diğer bahsedilen kurumlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. Araştırmacı, araştırma sürecini tamamen bilimsel amaçlı başlatmış ve tamamlamıştır.

Kaynaklar

Allen, R. C. (2009). *The British industrial revolution in global perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Becker, G. S. (1991). *A treatise on the family*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bloom, D. E., Canning, D. and Fink, G. (2009). Fertility, female labor force participation, and the demographic dividend. *Journal of Economic Growth*, *14*(2), 79–101. Retrieved from https://link.springer.com/article/10.1007/s10887-009-9039-9 in 09.09.2025.

Bongaarts, J. (2016). Development: Slow down population growth. *Nature*, *530*(7591), 409-412. Retrieved from https://www.nature.com/articles/530409a in 08.09.2025.

Cipolla, C. M. (1976). *Before the industrial revolution: European society and economy, 1000-1700*. London: Routledge.

Dixon-Mueller, R. (1993). *Population policy and women's rights: Transforming reproductive choice*. Westport, CT: Praeger.

Eryurt, M. A. (2018). *Fertility transition and fertility preferences in Turkey*. Edward Elgar Publishing. Retrieved from https://avesis.hacettepe.edu.tr/yayin/0eadf291-5bf9-4ce7-bd67-093e682b8375/family-demography-in-asia-a-comparative-analysis-of-fertility-preferences in 07.10.2025.

Goody, J. (2000). *The European family: An historico-anthropological essay*. Oxford: Blackwell.

Guttmacher Institute. (2009). *Adding it up: The costs and benefits of investing in family planning and maternal and newborn health*. New York: Guttmacher Institute.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2018). *Türkiye nüfus ve sağlık araştırması 2018*. Ankara: HÜNEE.

Hall, P. A. (1993). Policy paradigms, social learning, and the state. *Comparative Politics*, *25*(3), 275–296.

Hartmann, H. (2004). The family as the locus of gender, class, and political struggle: The example of housework. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, *29*(4), 895–923.

Koç, İ., Eryurt, M. A., Adalı, T. ve Seçkiner, P. (2010). *Türkiye'nin demografik dönüşümü*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.

Maddison, A. (2007). *Contours of the world economy, 1–2030 AD: Essays in macro-economic history*. Oxford: Oxford University Press.

Modigliani, F. (1986). Life cycle, individual thrift, and the wealth of nations. *American Economic Review, 76*

OECD. (2019). OECD economic surveys: Turkey 2019. Paris: OECD Publishing. Retrieved from https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2019/02/oecd-environmental-performance-reviews-turkey-2019_g1g9a7ee/9789264309753-en.pdf in 10.09.2025.

OECD. (2020). *Family policies and demographic change*. Paris: OECD Publishing.

Schultz, T. W. (1961). Investment in human capital. *American Economic Review*, *51*(1), 1–17.

Tilly, L. A. and Scott, J. W. (1987). *Women, work, and family*. London: Routledge.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). *Nüfus ve demografi istatistikleri*. Ankara: TÜİK. https://www.tuik.gov.tr adresinden 11.08.2025 tarihinde erişilmiştir.

UNFPA. (2019). *State of world population 2019: The pursuit of rights and choices for all*. New York: United Nations Population Fund. Retrieved from https://www.unfpa.org/publications/state-world-population-2019 in 09.09.2025.

World Bank. (2012). *Population and development: Investing in family planning*. Washington, DC: World Bank.

World Bank. (2020). *World development report 2020: Trading for development in the age of global value chains*. Washington, DC: World Bank.

World Bank. (2023). *World development indicators*. Washington, DC: World Bank. Retrieved from https://databank.worldbank.org in 10.10.2025.

World Health Organization. (2020). *Family planning/contraception fact sheet*. Geneva: World Health Organization. Retrieved from https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/family-planning-contraception in 08.08.2025.

World Health Organization. (2022). *Family planning/contraception methods*. Geneva: World Health Organization. Retrieved from https://www.who.int/teams/sexual-and-reproductive-health-and-research in 08.09.2025.

Extended Abstract

Introduction

The family has long operated as more than a private sphere of kinship and socialization; it has also served as a core economic unit embedded in prevailing systems of production, labor organization, and state regulation. In agrarian settings, households were directly involved in production, combining labor, consumption, and intergenerational support within a single structure. With industrialization and later the expansion of the service sector, the economic functions of the family shifted, yet its role in shaping labor supply, savings behavior, and human capital formation remained central. In this sense, the family economy cannot be understood independently of broader institutional arrangements and policy frameworks. In Türkiye, demographic change has unfolded alongside state-led modernization, rapid urbanization, and successive reforms in education, health, and social policy. The introduction of family planning policies in the mid-1960s marked a significant turning point. These policies were framed not only as public health interventions but also as instruments of socioeconomic transformation. They sought to influence fertility behavior, reduce maternal and child mortality, expand women's access to education, and facilitate integration into a developing market economy. Over time, the policy orientation evolved. The antinatalist approach dominant between the 1960s and 1980s gradually gave way to a more rights-based and institutionalized framework after 1983, emphasizing reproductive health and individual choice. Since the 2010s, however, public discourse has increasingly reflected pronatalist concerns, highlighting the complexity and fluidity of population policy priorities.

This study investigates the relationship between the family economy and family planning policies in Türkiye through a historical and institutional lens. Rather than presuming a straightforward link between declining fertility and economic progress, it examines how changes in the total fertility rate have intersected with women's labor force participation, health indicators, and household-level investment decisions. Fertility decline is considered in conjunction with improvements in female educational attainment, structural transformation of the labor market, and expansion of social services. The analysis therefore avoids a single-cause explanation and instead situates demographic behavior within a broader matrix of institutional capacity and socioeconomic change. The central research question asks under which structural and policy conditions family planning contributes to human capital accumulation and labor market participation. By focusing on the interaction between demographic transition, institutional development, and economic restructuring, the study aims to provide a nuanced understanding of how population policies operate within changing development paradigms rather than treating them as isolated or deterministic drivers of growth.

Method

The study employs a qualitative historical-comparative design based on secondary data analysis, systematically examining policy documents, demographic statistics, and academic literature covering the period from the 1960s to 2024 rather than generating primary survey data. Sources were selected according to explicit criteria, including direct relevance to the family economy or fertility transition, production by peer-reviewed or institutionally recognized bodies (such as TÜİK, the Hacettepe University Institute of Population Studies, the OECD, the World Bank, and the WHO), and the availability of longitudinally comparable indicators. Content analysis was conducted through open coding of policy documents and demographic datasets, from which themes were derived inductively, including maternal and child health indicators, total fertility rate trends, female labor force participation, educational investment patterns, savings behavior, and demographic dependency ratios. Cross-national comparisons with Bangladesh, Egypt, and the United States were used illustratively to contextualize cost–benefit discussions rather than to establish causal hierarchies, and the study does not claim causal proof but instead interprets observable correlations within their broader institutional and historical context.

Findings

The findings indicate that changes in the total fertility rate in Türkiye have occurred in parallel with improvements in maternal mortality, educational attainment, and female labor force participation. However, these developments cannot be attributed solely to family planning policies. Expansion of healthcare infrastructure, increased female schooling, urbanization, and structural labor market shifts have jointly influenced outcomes. Maternal mortality declined substantially from the 1960s to 2022, coinciding with broader public health reforms and the diffusion of modern contraceptive access. Similarly, rising female labor force participation corresponds with both fertility decline and structural economic transformation, particularly the expansion of the service sector. The relationship appears mutually reinforcing rather than unidirectional. Lower fertility levels are associated with higher per-child educational expenditure at the household level, suggesting a reallocation of resources consistent with human capital investment frameworks. Yet this association varies regionally and depends on access to quality public services. International comparisons suggest that family planning programs are frequently presented as cost-effective interventions. Nevertheless, benefit–cost ratios vary considerably depending on institutional capacity, healthcare systems, and demographic structure. For Türkiye, available estimates indicate moderate cost-effectiveness, but precise fiscal measurement remains limited due to data constraints.

Conclusion, Discussion and Recommendations

The findings of this study indicate that family planning in Türkiye should be interpreted as a dynamic and evolving policy field rather than as a simple or linear narrative of demographic success. Over the past six decades, population policy has reflected shifting economic priorities, institutional reforms, and changing demographic realities. The antinatalist orientation of the 1960s and 1970s, which aimed to moderate rapid population growth, gradually transformed into a more institutionalized and rights-based framework after 1983. In recent years, however, public discourse has increasingly emphasized concerns about declining fertility and population aging, demonstrating that policy directions are closely tied to broader socioeconomic conditions. Improvements in maternal and child health, as well as rising levels of female education and labor force participation, have coincided with the expansion of family planning services. Nevertheless, these developments cannot be attributed to policy interventions in isolation. They have emerged through the combined influence of urbanization, educational expansion, healthcare reform, and structural shifts in the labor market. Family planning has functioned within this broader transformation, interacting with institutional capacity and economic change rather than acting as a standalone driver.

Türkiye now confronts a complex demographic landscape. While fertility has fallen below replacement level nationally, significant regional differences in fertility patterns and socioeconomic development persist. This dual structure suggests that uniform policy prescriptions are unlikely to address emerging challenges effectively. Sustaining equitable access to reproductive health services remains important, but it must be complemented by regionally sensitive investments in education, healthcare infrastructure, and employment opportunities. Policies that facilitate women's continued participation in the labor market such as childcare provision and flexible working arrangements are equally critical. In the long term, demographic sustainability will depend not only on fertility trends but also on institutional adaptability, labor market resilience, and consistent investment in human capital across different regions and generations.